

CZU: 821.135.1-3.09

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.6583958>

PREEMINENȚĂ ȘI PROEMINENȚĂ – ATTRIBUTE ALE PROZEI ARTISTICE EMINESCIENE

Liviu CHISCOP

Universitatea de Stat din Moldova

Aflată, de mai bine de 130 de ani, în centrul canonului estetic național, polivalenta creație eminesciană a reprezentat, pentru cercetătorii din epoca modernă, o dificilă piatră de încercare în fața căreia nu oricine și-a păstrat luciditatea și discernământul. Proiecție a biografiei sale interioare, opera lui Eminescu – atât cea în versuri, cât și cea în proză –, exuberantă prin lirismul ei înaripat, oferă un material literar cu evidentă încercătură autobiografică, în care se reflectă imaginea autentică a personalității scriitorului. Plecând de la aceste considerații, în prezentul articol ne propunem să rememorăm câteva dintre datele biografice și bibliografice ale începuturilor literare ale lui Mihai Eminescu, mai ales în ipostaza acestuia de autor al unor creații prin care a deschis drumul unor specii prozastice necunoscute, până la el, în literatura română. Fiind o proză de idei și având, ca punct central, drama omului superior, proza lui Eminescu reprezintă cea mai adecvată modalitate de verificare și înțelegere adâncă a eului eminescian. Dublând și uneori anticipând problematica liricii sale, creația prozastică eminesciană deschide orizonturi necunoscute în proza românească, situându-se, totodată, prin dezbateră spirituală, în planul cel mai de sus al literaturii romantice europene.

Cuvinte-cheie: *canon estetic, basm cult, schiță erotică, nuvelă filozofică, povestire sociologică, proză fantastică, literatură romantică.*

PRE-EMINENCE AND PROMINENCE – ATTRIBUTES OF EMINESCU'S ARTISTIC PROSE

Being for more than 130 years at the center of the national aesthetic canon, Eminescu's versatile creation has been a difficult stepping stone for researchers in the modern era, before which not everyone has kept their lucidity and discernment. A projection of his inner biography, Eminescu's work – both in verse and prose –, exuberant with its winged lyricism, offers a literary material with an obvious autobiographical charge, which reflects the authentic image of the writer's personality. Based on these considerations, we propose that, in this article, we recall some of the biographical and bibliographical data of the literary beginnings of Mihai Eminescu, especially in his capacity as author of some creations through which he paved the way for unknown prosaic species, up to him, in Romanian literature. Being a prose of ideas and having, as a central point, the drama of the superior man, Eminescu's prose represents the most adequate way to verify and deeply understand the Eminescu ego. Doubling and sometimes anticipating the issue of his lyric poetry, Eminescu's prosaic creation opens up unknown horizons in Romanian prose, while situating itself, through the spiritual debate, on the highest level of European romantic literature.

Keywords: *aesthetic canon, cult fairy tale, erotic sketch, philosophical short story, sociological story, fantastic prose, romantic literature.*

Vom celebra foarte curând, la 15 ianuarie 2022, aniversarea nașterii lui Mihai Eminescu, cel care nu mai e perceput de multă vreme doar ca mare poet. Personalitate eponimă a culturii naționale – căci 15 ianuarie a fost adoptată, în chip inspirat, drept Zi a Culturii Române –, Eminescu a ajuns să fie considerat astăzi cu mult mai mult decât atât, înfățișându-ni-se la cote mult mai înalte, de „cel mai reprezentativ maestru al nostru” (Constantin Rădulescu-Motru), de „coloană infinită a spiritualității naționale” (Dimitrie Vatamaniuc), de „om deplin al culturii românești” (Constantin Noica), de „român absolut” (Petre Țuțea), de „exponent suprem al românismului” (Lucian Boia), situat la altitudinea de „centru canonic al culturii române” (Theodor Codreanu)...

Să nu uităm însă că, tot în 2022, se vor împlini – cum vom vedea în cele ce urmează – 156 de ani de la debutul său ca poet și traducător și 152 de ani de la debutul ca publicist și prozator. În sfârșit, cifre aniversare mai rotunde sunt cele care marchează împlinirea a 150 de ani de când citește pentru prima dată în Cenaclul „Junimea” (septembrie 1872), publicând, tot atunci, în *Convorbiri literare* (decembrie 1872), ori împlinirea a 120 de ani (ianuarie 1902) de când Titu Maiorescu a depus la Academia Română prețioasa ladă cu cele 10.000 de pagini manuscrise rămase, după îmbolnăvirea poetului, în păstrarea ilustrului critic...

Eminescu a pătruns în forță, așa zice, în trombă în câmpul literelor românești, afirmându-se încă din primul lustru de activitate creatoare atât ca poet și traducător, cât și ca gazetar și prozator, deschizător de drumuri și creator de noi specii literare, necunoscute la noi până atunci – precum basmul cult, schița, nuvela filozofică și

fantastică, nuvela erotică și cea onirică etc. Debutase ca poet – cum bine se știe – exact când împlinea 16 ani, în ianuarie 1866, cu elegia ocazională *La mormântul lui Aron Pumnul*, prilejuită de trecerea la cele veșnice a îndrăgितului său profesor de la Cernăuți, autor al „faimosului *Lepturariu*”, cum îl numea Călinescu. Va urma, la puțină vreme, publicarea poeziei *De-aș avea...* în numărul din 25 februarie/ 9 martie 1866 al revistei *Familia*, cu care prilej directorul acesteia, Iosif Vulcan, îi schimbă numele din Eminoviciu în Eminescu. Ceea ce se știe însă mai puțin e amănuntul, deloc lipsit de importanță, că Eminescu debutează acum și aici și ca traducător, publicând – în cinci numere consecutive din lunile octombrie și noiembrie 1866 ale revistei *Familia* – versiunea în limba română a nuvelei *Lanțul de aur*, aparținând romanticului suedez Onkel Adam, scriere care va constitui ulterior un model și o sursă de inspirație pentru prozatorul Eminescu...

Debutul ca prozator se va produce însă abia peste patru ani, în numerele din 1 și 15 noiembrie 1870 ale revistei *Convorbiri literare*, cu basmul cult *Făt-Frumos din lacrimă*, Eminescu fiind creatorul acestei specii în literatura română. Între timp se produsese și debutul în publicistică, prin articolul *O scriere critică*, apărut în numerele din 19 și 21 ianuarie 1870 ale revistei *Albina* din Pesta, în care Eminescu lua apărarea lui Aron Pumnul împotriva unei broșuri a lui D.Petrino din Cernăuți, care criticase *Lepturariul românesc*. După numai o săptămână, în numărul din 30 ianuarie 1870 al revistei *Familia*, tânărul student vienez debutează și în critica de teatru, articolul intitulat *Repertoriul nostru teatral* fiind cea dintâi cronică dramatică semnată de Eminescu. În sfârșit, nu mult după aceea se produce și debutul lui Eminescu ca gazetar politic (calitate în care va excela, între 1877 și 1883, în gazeta bucureșteană *Timpul*), cu o suită de trei articole – *Să facem un congres*, *În unire e tăria și Echilibrul* – găzduite în numerele din 17 și 22 aprilie, respectiv 11 mai 1870, în revista *Federațiunea* din Pesta. Deși semnate cu pseudonimul Varro, autorul articolelor care îi îndemneau pe românii de pretutindeni să se unească în hotarele Daciei Mari, e depistat de autorități, Eminescu fiind citat de procurorul public din Pesta, care îi intentează un proces de presă...

Revenind la proza propriu-zisă, literară, ficțională a lui Eminescu, e de observat că – poate și datorită excesivei sale exigențe – autorul n-a reușit să-și vadă tipărite în timpul scurtei și zbuciumatei sale existențe decât patru dintre cele nu mai puțin de douăzeci și patru de creații prozastice. Astfel, după ce publică basmul *Făt-Frumos din lacrimă*, Eminescu începe să scrie nuvela *Sărmanul Dionis*, definitivată, se pare, la finele lui 1871 și citită în ședința Cenaclului „Junimea” din 1 septembrie 1872, cea dintâi în care e consemnată prezența poetului. Ca și în cazul basmului cult, Eminescu e, și de astă dată, deschizător de drumuri, capodopera *Sărmanul Dionis* – publicată în numerele din decembrie 1872 și ianuarie 1873 ale *Convorbirilor literare* – fiind nu doar cea dintâi nuvelă filozofică și fantastică, dar și cea dintâi proză onirică din literatura noastră. Tot acum, în 1873, student fiind la Universitatea din Berlin, Eminescu lucrează la poemele *Împărat și proletar*, *Călin Nebunul* și *Fata din grădina de aur*, dar și la o serie de scrieri în proză, cum ar fi *Moș Iosif*, *Poveste indică* și *Întâia sărutare*. În anul următor, 1874, pe când era director al Bibliotecii Centrale din Iași, începe să lucreze la cel de-al doilea roman al său – *Aur, mărire și amor* –, care va rămâne în stadiul unei nuvele, publicate postum. Destituit, în urma unor intrigi, din postul de director al Bibliotecii Centrale, e numit, cu începere de la 1 iulie 1875, în funcția de revizor școlar pentru districtele Iași și Vaslui. În data de 10 august 1875 Eminescu înainta deja Ministerului de resort un raport asupra constatărilor făcute cu ocazia conferințelor cu învățătorii din județul Iași, între care remarcă pe institutorul Ion Creangă de la Școala Nr.2 din Păcurari. Amănuntul e relevant pentru prozatorul Eminescu, întrucât acesta împrumută numele lui Creangă pentru povestirea intitulată *La curțile cuconului Vasile Creangă*, care urma să fie inclusă în romanul, rămas neterminat, *Aur, mărire și amor*. Se pare că tot Creangă i-ar fi inspirat și figura *părintelui Ermolachie Chisăliță*, din proza cu același titlu, scrisă tot în 1875. Din manuscrisele eminesciene ale acestei perioade face parte și proza *Archaeus* (titlu dat de editori).

În vara anului următor, schimbându-se guvernul, revizorul școlar Eminescu e pus în disponibilitate, începând cu data de 3 iunie 1876. Rămas fără slujbă, e nevoit să primească postul de redactor al părții neoficiale la ziarul local *Curierul de Iași*. Numeroase rubrici erau redactate de Eminescu fără semnătură. În această formă îi apare, în numărul din 9 iulie al ziarului, schița *La aniversară*, cea dintâi schiță cu subiect erotic din literatura noastră. A patra și ultima proză antumă este *Cezara*, cea dintâi nuvelă erotică din literatura română, publicată în serial, cum am spune astăzi, în numerele din 9, 11, 13, 15 și 18 august 1876 ale *Curierului de Iași*. Eminescu va mai publica, tot în *Curierul de Iași*, în traducerea sa, *Morella* de Edgar Allan Poe. Tot acum scrie și povestirea *Visul unei nopți de iarnă*, rămasă între manuscrisele anului 1876.

În septembrie 1877 Eminescu demisionează de la *Curierul de Iași*, fiind numit, în octombrie, redactor la ziarul *Timpul* din București, unde desfășoară, vreme de peste cinci ani, o intensă activitate jurnalistică. Anii

1877-1883 reprezintă însă, cum bine se știe, și perioada de apogeu a creației sale poetice. Dar, deși extrem de ocupat cu activitatea ziaristică și cu definitivarea și publicarea capodoperelor sale lirice, Eminescu nu abandonează în totalitate nici proza literară, scriind, în 1878, nuvela *Ioan Vestimie*, cea din urmă operă în proză rămasă între manuscrisele sale. În anii următori, continuând activitatea epuizantă de strălucit gazetar la *Timpul*, al cărui redactor-șef devenise în 1880, Eminescu muncește enorm, ruinându-și sănătatea. Se va întoarce la proza literară doar incidental, în 1881, când va revizui nuvela *Cezara*, pe care o încredințează lui Maiorescu, probabil la cererea acestuia. Mult mai târziu, în 1887, la insistențele unui alt apropiat al său, V.G. Morțun, poetul acordă acestuia autorizația de a edita un volum de *Proză și versuri*, pe care însă autorul nu va mai apuca să-l vadă tipărit. În noaptea de 15 spre 16 iunie 1889, la ora 3 dimineața, Eminescu se stinge din viață la Sanatoriul doctorului Șuțu din București. Volumul *Proză și versuri* – cel dintâi care conținea proză literară (nuvela *Sărmanul Dionis* și basmul *Făt-Frumos din lacrimă*) – avea să apară la Iași în 1890, inaugurând astfel impresionanta producție editorială aparținând postumității eminesciene. De remarcat că, pe lângă poeziile antume din ediția princeps (1883), editorul V.G. Morțun adăugase în menționatul volum două poeme postume (*Stelele-n cer* și *Vieța*), precum și textul conferinței *Influența austriacă asupra românilor din Principate*, rostită de Eminescu la 14 martie 1876, în cadrul „prelecțiilor populare” ale „Junimii” și tipărită inițial în numărul din 1 august, același an, al *Convorbirilor literare*.

Trei ani mai târziu, în 1893, apare tot la Iași, în Editura Librăriei Școalelor „Frații Șaraga”, cel de al doilea volum conținând proză literară de Eminescu, intitulat *Nuvele* și având următorul cuprins: *Sărmanul Dionis*, *La aniversară*, *Cezara*, *Făt-Frumos din lacrimă*, adică exact bucățile antume, la care editorul adaugă și câteva articole politice.

Abia în 1904, după 35 de ani de la redactare, avea să vadă lumina tiparului, la București, în Editura Institutului Grafic „Minerva”, singurul roman al lui Eminescu *Geniu pustiu*. Editat de Ion Scurtu, care semnează o introducere critică și notele, volumul purta titlul *Geniu pustiu. Roman inedit*. În anul următor, același Ion Scurtu îngrijește ediția *Mihai Eminescu – „Scrieri literare și politice”*, vol. I, care include narațiunea *Archaeus*, numind-o „povestire romantico-filozoficească”. În sfârșit, tot Ion Scurtu va tipări, în 1908, la Editura „Minerva” din București, cel dintâi volum conținând exclusiv proză literară de M.Eminescu, intitulat fiind chiar „*Proză literară*”. Ediție îngrijită după izvoare, cu o introducere de Ion Scurtu”.

În ciuda strădaniilor acestor editori, tipărirea prozelor artistice rămase în lada cu manuscrise eminesciene, aflată la Academia Română, nu se încheiase încă. Acțiunea va fi definitivată abia în 1932, de către G.Călinescu. Ilustrul critic și exeget eminescian publică acum, în *Adevărul literar și artistic* din 19 iunie, pentru prima dată, fragmentar sau cu rezumate, încă trei narațiuni din proza literară a lui Eminescu: *Aur, mărire și amor*; *La curtea cuconului Vasile Creangă* și *Iconostas și fragmentarium*. În sfârșit, tot în *Adevărul literar și artistic* din 3 iulie 1932, G.Călinescu publică, în premieră, alte patru proze eminesciene: *Umbra mea*, *Părintele Ermolachie Chisăliță*, *Visul unei nopți de iarnă* și *Întâia sărutare*. Se încheia astfel, după 62 de ani de la debutul lui Eminescu ca prozator, o importantă etapă din receptarea postumă a moștenirii sale artistice, și anume – tipărirea în integralitate a prozei sale literare.

În perioada interbelică și, mai ales, în deceniile de după Al Doilea Război Mondial se tipăresc numeroase ediții conținând proza literară a lui Eminescu, intitulate fie *Sărmanul Dionis*, fie *Geniu pustiu*, fie *Proză literară*. Demn de consemnat aici este cel din seria ediției critice monumentale începută de Perpessicius și continuată de un colectiv de cercetători de la Muzeul Literaturii Române. Este vorba despre volumul *Opere. Vol. VII. Proza literară*, volum coordonat de Petru Creția, cu studii introductive de Perpessicius și Al.Oprea, apărut, în 1977, la Editura Academiei Române.

Creată cu precumpănire în faza tinereții, între 18 și 28 de ani, publicată numai în parte (o treime) în timpul vieții autorului, proza lui Eminescu stă în întregime sub semnul personalității puternice a scriitorului, al eului său complex, al celui activ, furtunos, revoltat, patriotic și revoluționar în *Geniu pustiu*, al celui dinamic în sens mitic, popular în *Făt-Frumos din lacrimă*, al celui indirect protestatar prin cufundare în lumea visului și a fanteziei în *Sărmanul Dionis*, ori al celui idealist prin căutarea și practicarea unei alte etici a iubirii în *Cezara*. Considerată astfel – spunea Lovinescu –, proza lui Eminescu „merită nu numai atenția cititorului modern deprins a cere prozei alte moduri de expresie, ci și pasionata lui încordare pentru foșnetul unor aripi, ce vor domina apoi de la o mare înălțime întreaga poezie lirică românească” [1, p.202].

Având ca punct central condiția omului de geniu, drama omului superior – asemenea unora dintre capodoperele sale lirice – multe dintre prozele literare ale lui Eminescu reprezintă tot atâtea piese adecvate de

verificare și de înțelegere adâncă a eului eminescian. În proza artistică eminesciană – uneori chiar mai mult decât în poeme – aflăm drama geniului, drama autorului însuși. Multe dintre personajele prozei eminesciene nu sunt altceva decât proiecții idealizate ale autorului, astfel încât putem spune că multiplele fațete ale eului eminescian, întâlnite în proza sa literară, reprezintă tot atâtea trepte inițiatice ale universului interior al lui Eminescu. Alături de poezie și de publicistică, proza literară constituie unul dintre elementele principale în descifrarea personalității lui Eminescu. Prin proza sa literară, Eminescu, dublând și uneori anticipând problematica liricii sale, deschide orizonturi necunoscute în proza românească, fixându-se totodată, prin dezbateră spirituală, în planul cel mai de sus al literaturii romantice europene. Altfel spus, proza literară eminesciană este un exercițiu făcut de un mare poet pe câteva teme ale romantismului european, o dezvoltare a unor idei filozofice, într-o fabulație originală, în imagini trecând de la transparențe astrale la luxuriante peisagiste și grotesc de coșmar. Ideile social-politice sunt, de asemenea, expresia unei personalități ieșite din pământul neamului românesc și încercând să-l apere cu o îndârjită pasiune. „Lecția lui Eminescu dată contemporanilor – scria Zoe Dumitrescu-Bușulenga despre atitudinile politice ale prozatorului – se cuvine să fie învățată și de urmași pentru că, în ciuda caducității unora din ideile pe care le-a profesat, idealul lui rămâne mereu viu și simțul lui «istoric» are adevărul lucrurilor eterne pe care-l respiră creația celui mai mare dintre scriitorii noștri” [2, p.38].

Dar proza lui Eminescu are, în același timp, și o valoare de sine stătătoare indiscutabilă, așa cum arăta Tudor Vianu, care îl trece pe autorul *Geniului pustiu* printre cei mai însemnați prozatori români. „Miracolul eminescian poate fi contemplat și aici” – spunea istoricul literar – Eminescu fiind întâi de toate „un povestitor fantastic, căruia i se impune nu observarea realității, ci recompunerea ei vizionară, grea de semnificații adânci” [3, p.260].

În istoria literaturii române există, într-adevăr, un sector autonom al prozei literare eminesciene, marcând un moment distinct în evoluția prozei noastre literare. Continuator al lui C.Negruzzi și V.Alecsandri, Eminescu va fi urmat, la rândul său, de Mihail Sadoveanu în latura regresivă spre civilizația veche, milenară, populară și de Liviu Rebreanu atât în evocarea epocilor istoriei, cât și în tabloul marilor răscoale. Făt-Frumos, Dionis, Maria, Vasile Creangă, moș Iosif, părintele Ermolachie Chisăliță ș.a. sunt, ca să zicem așa, personaje sadoveniene, în timp ce Toma Nor, Ioan, faraonul Tla și avatarii săi, Cezara sunt personaje rebreniene. Prin latura fantastică a prozei sale Eminescu va fi urmat de Mircea Eliade, iar prin redarea atmosferei citadine este un predecesor al lui Camil Petrescu și George Călinescu. Așa încât, Ion Rotaru era îndreptățit să afirme că „aproape întreaga literatură dintre cele două războaie mondiale a înflorit sub semnul lui Eminescu” [4, p.404]. Noi am îndrăzni să trecem chiar dincolo de strălucita epocă interbelică, spunând că Eminescu a anticipat, cu aproximativ un secol, o serie de tehnici narrative moderne și chiar procedee specifice epicii postmoderniste. După cum bine observa cândva Zoe Dumitrescu-Bușulenga, modernă este, în proza lui Eminescu, „dacă vrem, într-un fel, și anticonstrucția, adică pierderea șirului epic prin zăbovirea mai cu seamă asupra momentelor excesive, asupra situațiilor limită, coșmaruri, stări dementiale, incendii, ucideri, sinucideri, care depășesc cu mult și nu numai cantitativ calapoadele exterioare ale romantismului” [5, p.177]. Într-adevăr, proza lui Eminescu e de o surprinzătoare modernitate și actualitate. Apelând la filozofie – cu genială intuiție – ca suport al planului fantastic, autorul *Sărmanului Dionis* a devansat nuvela și povestirea romantică apuseană. Printr-o serie de specii și categorii tematice, ca basmul cult, schița erotică, povestirea fantastică, povestirea sociologică, nuvela filozofică și cea onirică, Eminescu este un deschizător de drumuri nu doar pentru proza românească a veacului XX, ci și pentru literatura de anticipație (*science fiction*). Prin însușirile ei de imaginație și analiză, de fantastic și citadinism, de retrospecție și introspecție, de patos, ironie și umor proza artistică eminesciană stă la baza celor mai reprezentative creații ale epicii naționale. Pe drumul deschis de el vor merge scriitorii ca Ion Creangă, Ioan Slavici, I.L. Caragiale, Al.Odobescu, B.Șt. Delavrancea, M.Eliade, V.Voiculescu, Ștefan Bănuțescu, A.E. Baconsky ș.a.

Apoi, prin ancorarea în problematica socială a timpului său, prin concepția sa filozofică având multe scilipiri de originalitate, ca și prin creațiile sale literare în versuri și proză, Eminescu impune concluzia că e un creator deopotrivă de valoros atât ca poet, cât și ca prozator. „Se poate afirma, fără puțință de tăgadă – spunea cândva Perpessicius –, că Eminescu a fost și în ordinea prozei literare un meșteșugar tot pe atât de iscusit și de strălucit ca și în ordinea poeziei” [6, p.185].

Original cum n-a mai fost altul până la el în literele române, urmărind un ideal politic și estetic înalt, stăpân pe o viziune foarte modernă asupra lumii, dar extrem de atent la problemele creației, Eminescu, perfect integrat literaturii europene, a ajuns să respire astăzi în drumul mare al culturii universale.

Referințe:

1. LOVINESCU, E. Mihai Eminescu. În: *Scrieri*. Vol.I. București: Editura pentru Literatură, 1969.
2. DUMITRESC-BUȘULENGA, Z. *Proza lui Mihai Eminescu. Studiu introductiv*. București: Editura pentru Literatură, 1967.
3. VIANU, T. *Eminescu*. Iași: Junimea, 1974 („Eminesciana”).
4. ROTARU, I. Mihai Eminescu. În: *O istorie a literaturii române*. Vol.I. București: Minerva, 1971.
5. DUMITRESC-BUȘULENGA, Z. *Cultură și creație*. București: Eminescu, 1976.
6. PERPESSICIUS. Proza literară a lui Eminescu. În vol.: *Eminesciana*. Iași: Junimea, 1983.

Date despre autor:

Liviu CHISOP, doctorand, Școala doctorală Științe Umanistice, Universitatea de Stat din Moldova.

E-mail: agentiacontexte@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-5877-8291

Prezentat la 06.12.2021